amelyek legalábbis elgondolkoztatnak minket a rekonstrukció helyes, hiteles voltát illetően. Az 1993–94. évi kutatásaink alkalmával ugyanis sikerült feltárni a hídpillérek körüli sziklaárok-szakasz nagy részét. Kiderült, hogy a pillérek nem az árok aljából, hanem egy „lábon hagyott" sziklatömbből emelkednek fölé. Most már világosan látszik, hogy a híd sziklából készült egykori tartószerkezetének (a két pillérnek és a sziklatömbnek) tengelye korántsem esik egybe a fölöttük lévő, rekonstruált híd tengelyével, hanem attól kissé befelé, a vár magja felé tart. Továbbá megjegyzendő, hogy a sziklatömb ÉNY-i peremét egy, a tömb síkja fölé mintegy méternyire emelkedő perem szegélyezi; esetleg ennek is szerepe lehetett a hídszerkezet alátámasztásában(?)

Felmerült a kétely azzal kapcsolatban is, hogy a szembenfekvő sziklafalak gerendafészkeiben eredetileg nem (a rekonstrukció szerinti) ferde, hanem vízszintes helyzetű gerendák feküdtek föl. Értelemszerűen így nagyobb az alátámasztási és teherátadási felületük az úgyszintén vízszintes helyzetű fészkekben. Mint ahogyan az a Buzás Gergely készítette fellegvári maketten is szerepel. (Készült: 1994. április. Ma a fellegvári vártörténeti kiállításon látható.)

Az is kételyeket ébreszthet bennünk, hogy nem egészen a tervek szerint kiviteleztek minden egyes részletet. A helyreállítási tervrajzok szerint ugyanis a híd induló oldalán, a sziklaárok É–D irányú peremén egy új, 60 cm széles falazatnak kellett volna készülnie (E 2. sz. rajz = Lásd a 8. sz. jegyzetet!). Ehelyett azonban oda egy 2 m-es alapú, felső részén gyilokjáróval és mellvéddel ellátott falszakasz került....

A déli bástyán történt helyreállítási munkák kapcsán újraépült, ill. kiegészült a védőfal. Azonban mind a mai napig nem készültek el a védőkorlátok, emiatt boldog-boldogtalan – ha arra szottyan kedve – minden korlátozás nélkül feljuthat a helyreállított falakra. Még csak tiltó táblák sem figyelmeztetik a látogatókat a bástya peremén túl lévő roppant, majd 10 m-es mélységre. Újból s nyomatékosan kérem az illetékeseket, addig tegyék meg a szükséges óvóintézkedéseket, amíg az már nem lesz túl késő!

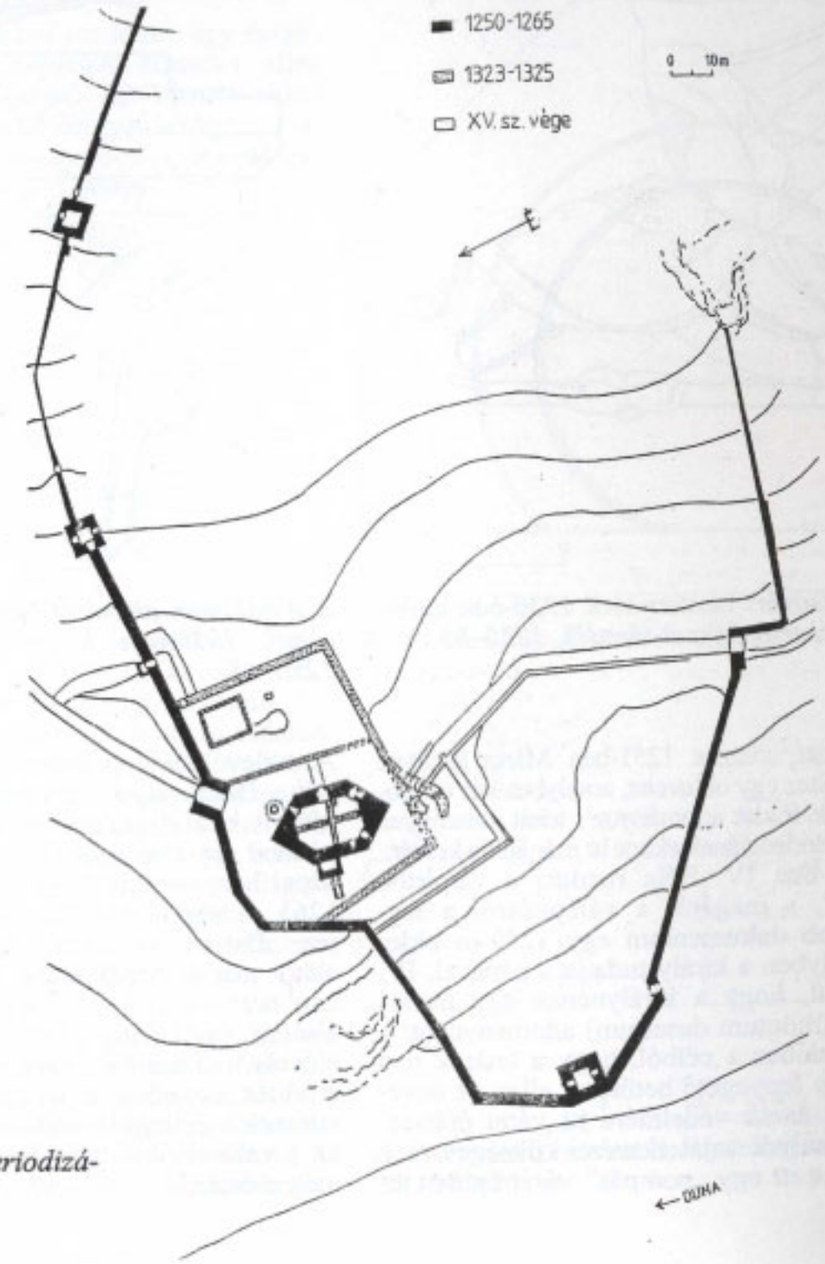
11. 1992 óta a fellegvár ásatási munkálatait csak ad-hoc jelleggel, az építész-tervezővel és a többi érdekelt féllel folytatott helyszíni megbeszélések és egyeztetések alapján végezzük. Mivel mind a mai napig nem készült el, többszöri ígéretek ellenére, a hátralévő ütemek tervezési programja, nagyon valószínű, hogy az ad-hoc jelleg még egy jó darabig folytatódni fog. Ennek tudható be, hogy nagyobb léptékű helyreállításra is csak 1994 őszétől vállalkozhattak újra, amikor is elkezdték a külső körítőfal DK-i szakaszának állagvédelmét és részbeni újrafalazását.
12. A régésztábor szervezője a Józsefvárosi Ifjúsági Szövetség volt. [Iván László: Visegrád-fellegvár 1992. évi ásatási jelentése (Visegrád, 1993. március 1.]. MKM Adattár.
13. *Iván László:* Visegrád-fellegvár 1993. évi ásatási jelentése (Visegrád, 1994. február 23.) MKM Adattár.
14. *Iván László:* Visegrád-fellegvár 1994. évi ásatási jelentése (1995. március). MKM Adattár. Sajnos, a körítőfal helyreállítása több szempontból is kifogásolható. Nem ismerjük a helyreállítás kiviteli dokumentációját (múzeumunk nem rendelkezik vele). Így jobbára csak a helyszíni szemléken hallottakból van tudomásunk a kivitelezés mikéntjéről, a munkálatok folyamán szem előtt tartandó elvekről. A fal újraépítésével zárttá válik a fellegvár egész területe. Ennek azonban ára van: a maradványokat egy adott szintig újra fel kell falazni. Van, ahol még magasan áll a fal (néhol 2–3 m-rel az alsó gyalogút szintje fölött), ám van, ahol már csak térdmagasságig. Ez utóbbi esetében tehát igen nagymérvű újjáépítésről van szó. Másrészt a falsíkokra új köpenyfalazat kerül. Hiába törekedtek a kivitelezők, hogy a megmaradt eredeti falszövet struktúráját kövessék (megfelelő közökben létesített falegyenek), a dunabogdányi kőből készült pótlás túlságosan merev, szabályos, a látogatóban egyértelműen egy modern falazat (kerítés) képzetét kelti. A körítőfal látványértéke, eredetisége így mindenképpen csorbulást szenved...

ADALÉKOK A VISEGRÁDI ALSÓVÁR ÉPÍTÉS- ÉS HELYREÁLLÍTÁS-TÖRTÉNETÉHEZ

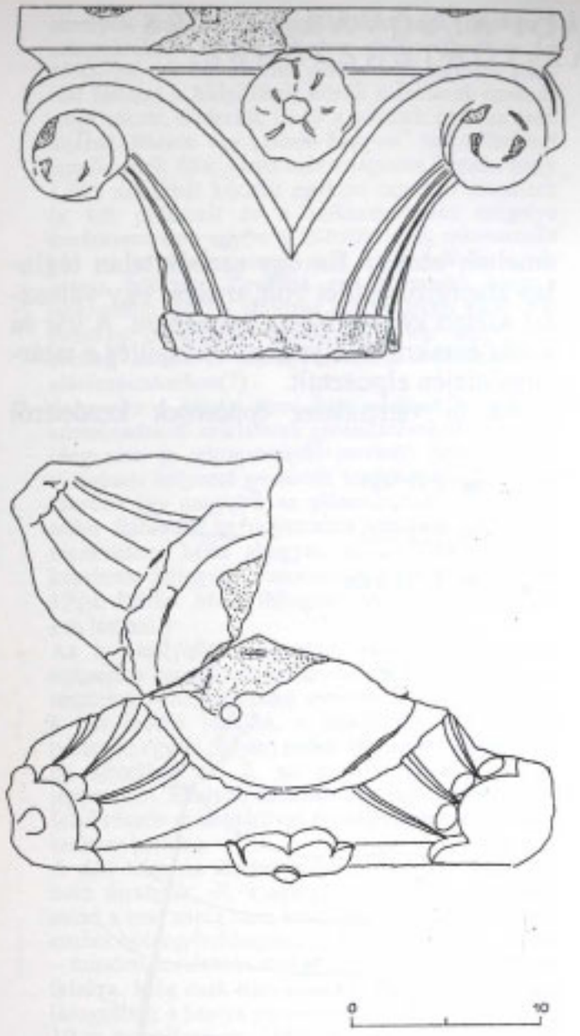
1.

Visegrád névadó vára eredetileg a Sibrik-dombon álló Nagy Konstantin-kori római erődre épült ispánsági vár volt. Az erődöt a XI. század elején átépítették, és ispáni lakot emeltek benne.[1] Ez egy szabálytalan téglalap alaprajzú épület volt, melyet egy válaszfal osztott két egyforma helyiségre. A vár és a tőle északra elhelyezkedő település a tatárjárás idején elpusztult.

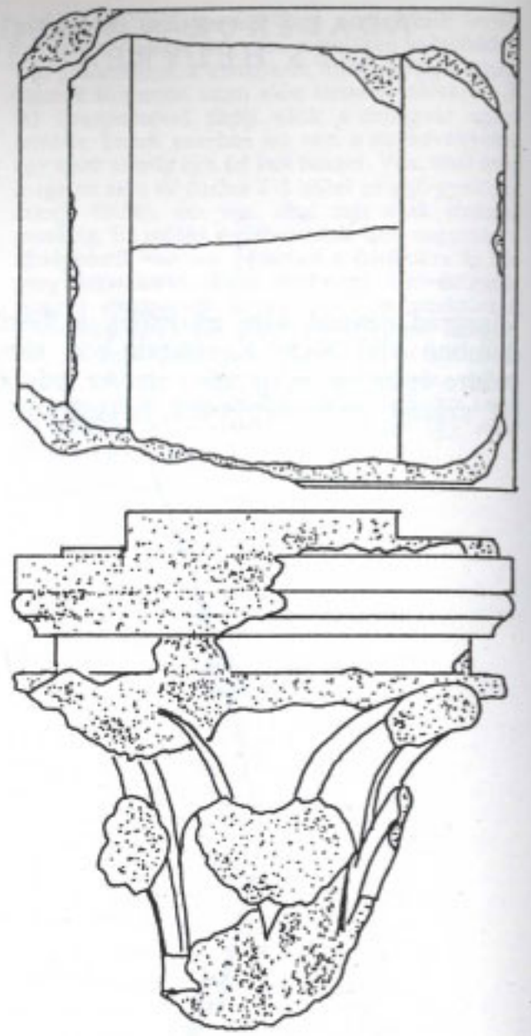
Az új várrendszer építésének kezdetéről

1. Az Alsóvár periodizációs alaprajza

2. Az alsóvári ciszternából 1930-ban előkerült ikeroszlopfejezet-töredék, 1250–65.

3. A Salamon-torony IV. emeleti keleti ablakának 1930-ban kiváltott oszlopfejezete, 1250–65.

nincs adat, viszont 1251-ben Mária királyné innen keltez egy oklevelet, amelyben két várjobbágyának földet adományoz[2], tehát valamilyen királyi rezidenciának ekkor itt már állnia kellett.

1255-ben IV. Béla rendezi a várbirtok határait[3], s magáról a várépítésről a legfontosabb dokumentum egy 1259-es oklevél, melyben a király tudatja a pápával, IV. Orbánnal, hogy a királynénak egy puszta hegyet (montum desertum) adományozott a pilisi erdőben a célból, hogy a tatárok nap mint nap fenyegető betörései ellen az özvegyek és árvák védelmére itt várat építsen. Ezt a királyné saját ékszerei költségén meg is tette, s itt egy „pompás" várat építtetett.[4] Az oklevélből az is kiderül, hogy az említett vár a Duna-szigeti domonkos apácáknak s Margit királyleánynak szolgálna menedékvárként egy esetleges tatár betörés ellen.[5] A pápai hozzájárulás 1264. július 15-én kelt.[6] 1265. október 13-án IV. Béla oklevelet keltez „Datum in Castro Visegrad"[7], tehát ekkor már a várnak állnia kellett. Az azonban nem derül ki az oklevélből, hogy az alsóvár, vagy pedig a Fellegvár épült-e meg először.[8] Tekintve azonban az említett erődítés menedékvár jellegét, mely rendeltetésnek a Fellegvár sokkal jobban megfelel, az a valószínűbb, hogy ez az egység épült meg először.[9]

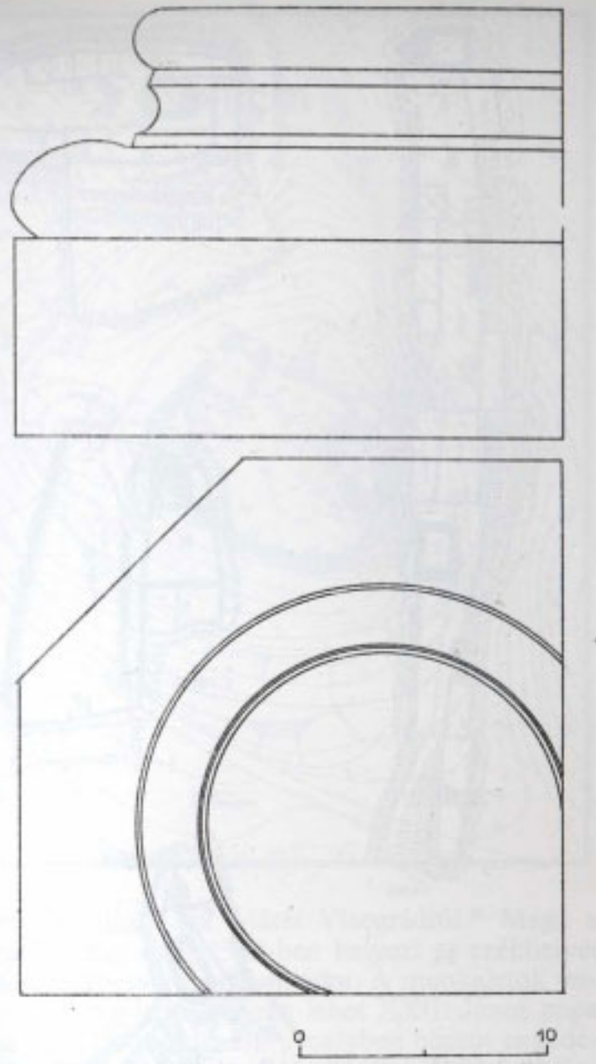
A Fellegvár XIII. századi erődítésrendszere a hegycsúcsot szabálytalan háromszög alakban körülölelő erődítésfalakból, egy tömör sarkantyúval erősített hasáb alakú öregtoronyból, valamint egy felvonóhíddal és csapóráccsal ellátott kaputoronyból állt. XIII. századi kőből épült lakóépületnek ma bizonyítható nyoma nincs.[10]

Valószínűleg a Fellegvár elkészülte után épült az Alsóvár, melynek falazóanyagául felhasználták az ispánsági vár és a római erőd elbontott köveit, illetve a várhegyből kibányászott andezittufát. A kötőanyagul használt meszet a Piszke–Süttő környéki mészkőhegységből bányászhatták, s hajóval szállították Visegrádra.[11]

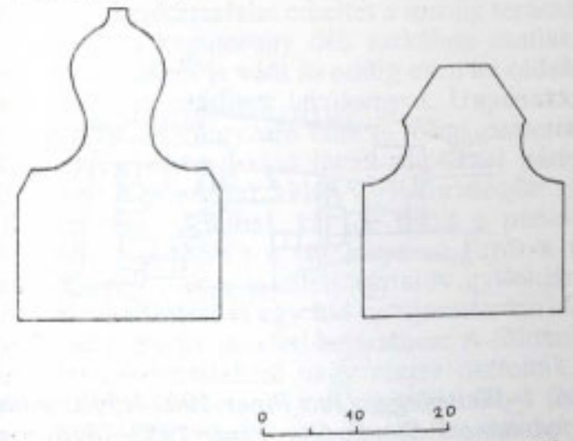
Az Alsóvár védelmi rendszere egy északkelet felől jövő esetleges támadás ellen épült. Északi völgyzáró fala őrtornyokkal megerősítve az egész völgyet lezárja a Fellegvártól a Dunáig, szemben a déli völgyzáró fallal, mely a hegy magasságának egyharmadánál megszakad.

A lakótorony formai kialakításának legfőbb szempontja a várható tatár támadás elleni védelem volt. Alaprajzi elrendezése kapcsolódik a Fellegvár hasáb alakú öregtornyához, melynek tömör sarkantyúja a támadásnak legjobban kitett oldal felé fordul. Itt a Sibrik-domb jelentette a legnagyobb veszélyt, a rajta elhelyezett ostromgépekkel, ugyanis egy magasságból lehetett a tornyot támadni. Ezt kivédendő falaztak 8 méteres tömör sarkantyút a Salamon-torony északi oldalára, mely így rézsűs oldalát mutatja a hajítógépek lövedékeinek. Ugyanakkor kézenfekvő volt a megoldás: a déli oldalon, mely a támadásnak kevésbé van kitéve, a hasonló kialakítású sarkantyúba lépcsőfeljáratot építenek. A nyugati oldalon levő egykori fióktorony alul nem volt bekötve a lakótoronyba[12], s csak a harmadik emelet magasságáig épült[13], a terep adta lehetőségek megengedték, hogy a két hosszoldalon az első emelettől széles, gazdagon tagolt ikerablakokkal törjék át a falat.

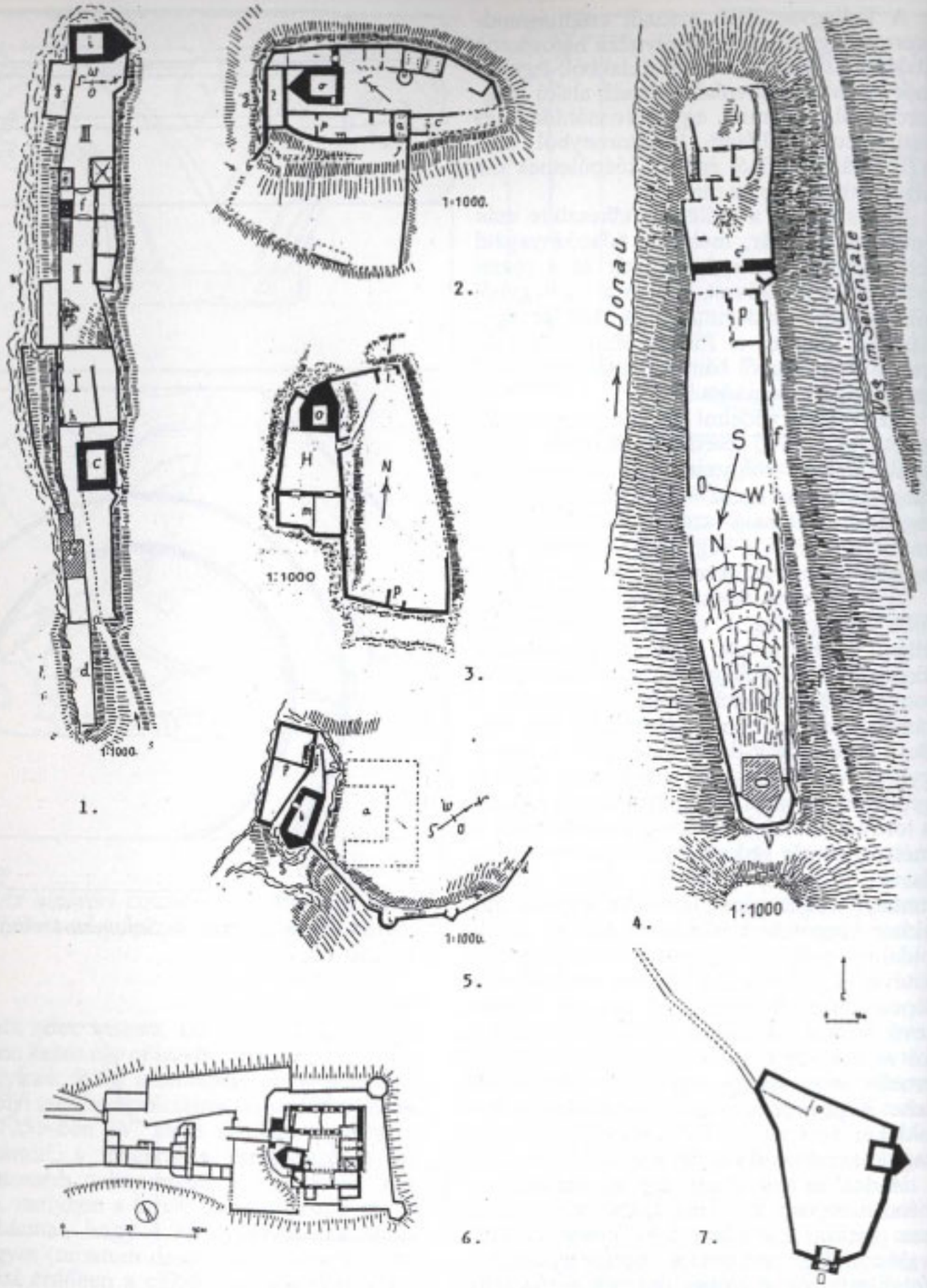
A donjon már az első építési periódusban hétszintes volt, s véleményem szerint lőréses pártázat koronázta.[14] A hetedik szinten valószínűleg fapadozatú belső gyilokjáró folyosó húzódott körbe, melynek tartógerenda-fészkei a nyugati oldalon megmaradtak.[15] A külső gyilokjáróra a hatodik szint keleti és nyugati oldalán egy-egy ajtó vezetett. A főbejárat a legvédettebb keleti oldalon nyílt,

4. Sarokoszlop-lábazat a Salamon-toronyból, 1250–65.

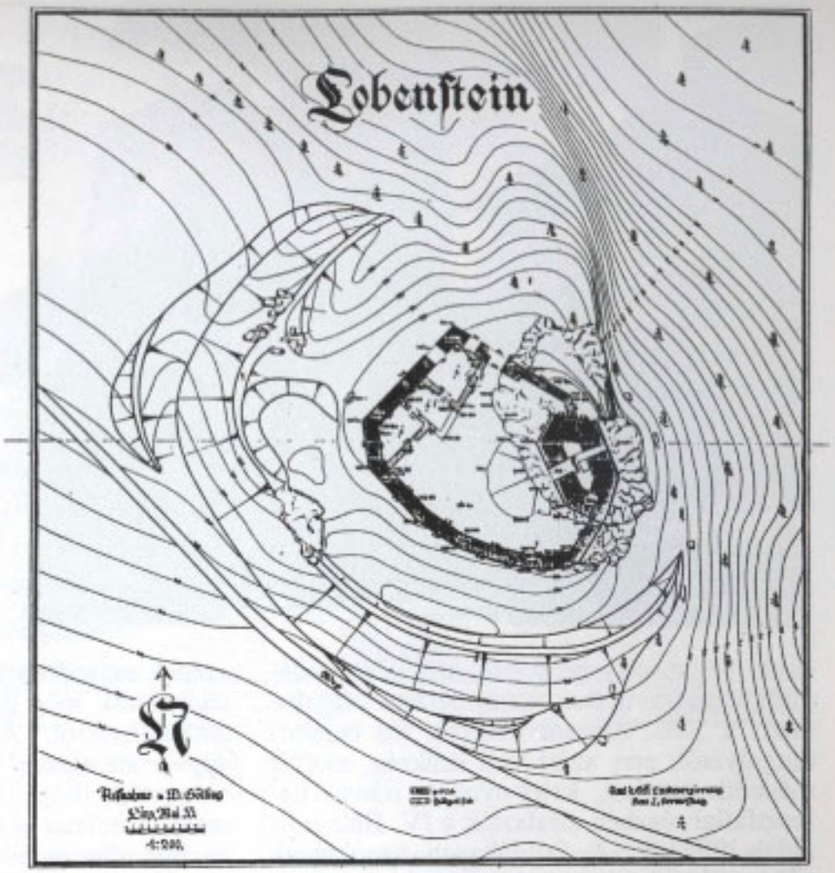
5. A negyedik emeleti boltozat bordaprofiljai, 1323–26.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.

6. 1–Weitenegg, Otto Piper 1902–1910. nyomán; 2–Schauenstein, Otto Piper 1902–1910. nyomán; 3–Stauff, Otto Piper 1902–1910. nyomán; 4–Freyenstein, Otto Piper 1902–1910. nyomán; 5–Thernberg, Otto Piper 1902–1910. nyomán; 6–Mollenburg, Dehio 1990 nyomán; 7–Visegrád, Fellegvár, a XIII. századi állapot rekonstrukciója

7. Lobenstein (Felső-Ausztria), Götting-Brüll 1967. nyomán

az első emeleten, melyet falépcsőn lehetett megközelíteni. A lépcső gerendafészkeinek nyoma ma is jól kivehető a keleti falon. Az emeleti szinteket fafödémek választották el egymástól, melyek mestergerendáit pillérek hordták.[16] Téglakürtős, oszlopos kandalló fűtötte mind a négy emeleti termet.[17]

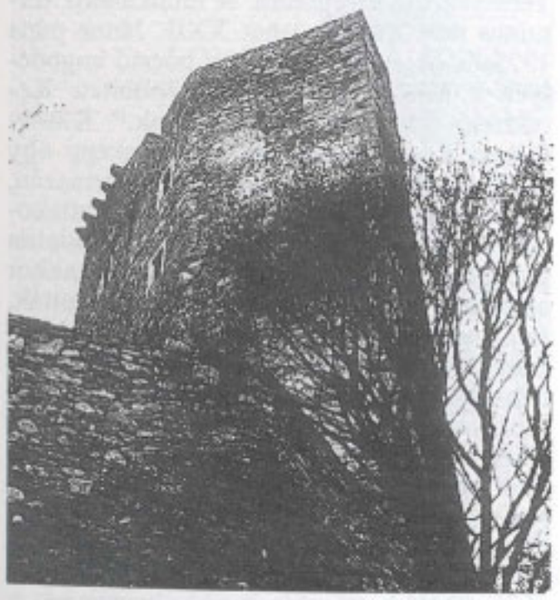
Az északi völgyzáró fal kaputoronyhoz csatlakozó szakaszának külső, északi oldalán két építési periódus nyomai különböztethetők meg: a jelenlegi pártázat alatt egy korábbi, téglából falazott lőréssor és pártafokok nyomai látszanak. A második periódusú pártázat lőrései faragott kőből vannak, és a pártafokok szélessége is nagyobb. Ugyanakkor a kaputorony keleti és nyugati oldalához csatlakozó erődítésfalak alsó zónáján nem mutatkozik falelválás, így ezeket a falakat a kaputoronnyal egy periódusúaknak tekinthetjük.[18] A kaputorony építési rétegéből előkerült IV. Béla-kori ezüst dénár keltezi[19] a kaputornyot, s a vele egybeépült völgyzáró falat a XIII. század közepére.

1317-ben Károly Róbert hívei kiostromolják Csák Mátét Visegrádról.[20] Maga a király csak 1323-ban helyezi át székhelyét Temesvárról Visegrádra. A munkálatok terminus ante quemje lehet XXII. János pápa 1325-ös oklevele[21], melyben búcsút engedélyez a Károly Róbert által építtetett Keresztelő Szent János egyháznak.[22] Károly Róbert a lakótorony megerősítéseképp egy belső erődítésfalat emeltet a torony teraszán, mely a kaputorony déli sarkához csatlakozik, s délről is védi az addig ezen az oldalon gyengén erődített lakótornyot. Ugyanakkor az északi völgyzáró falat is fölmagasították, és új pártázatokkal látták el. Ezzel párhuzamosan a belső, keleti várfalöv mögött zárt teraszt alakítottak ki. Ide épült a pénzverőház, s itt állt a vár kútja is. Erről a teraszról, illetve a keleti várfalöv gyilokjáróról vezetett át egy híd az újonnan kialakított második emeleti bejárathoz. A földszintet keresztfalakkal négy részre osztották, s az első emeletet egy észak-déli irányú falra támaszkodó kettős dongával boltozták be. A IV. Béla-kori második emeleti ikerablakot némi falazással bejárattá alakították át, s a

8. Lobenstein vára (Felső-Ausztria) (Bozóki Lajos felvétele)

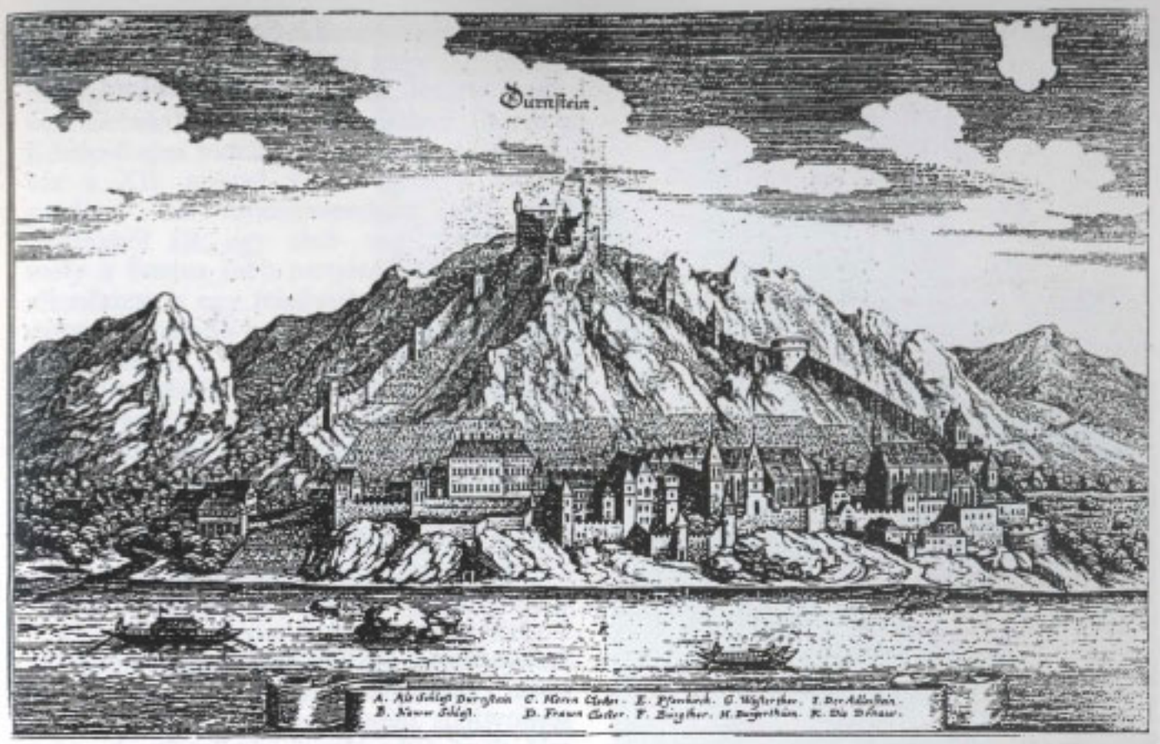
kapu fölött egyszerű kis kőkeretes világítóablakot nyitottak. az új bejárat tengelye eltért a XIII. századi ablakok (és bejárat) tengelyétől, erre azért volt szükség, mert a második emeleti, kelet-nyugati irányú keresztfallal részben elfalazták a IV. Béla-kori ablak fülkéjét. A fal lábazati csonkjának néhány kvádersora s a bejárati ajtó retenének másodlagosan elhelyezett csatornája tanúskodik még az ezen a szinten végzett átalakításokról.[23] A toronybelsőben történtek egyéb átépítések is. Arra nincs régészeti bizonyíték, hogy a második, illetve a harmadik emeletet is négy részre osztották volna. Sőt, a harmadik emeleten ma már semmi sem látszik a lakótorony belső falszövetén a hozzáépített válaszfal(ak)ból. A negyedik emeletet négy ötsüveges bordás boltozattal[24] fedték le.[25]

9. Lobenstein vára (Felső-Ausztria) (Bozóki Lajos felvétele)

A király, Károly Róbert hamarosan kiköltözött a várból, s az Alsóvárhoz tartozó suburbiumban lévő házát használta rezidenciális célra.[26] Ekkorra már az Alsóvár egyre inkább veszít jelentőségéből, s csak útellenőrző és árumegállító funkcióját tartja meg, ezzel szemben továbbra is fontos katonai szereppel bír a dunai hajóforgalom és a Buda–Esztergom országút ellenőrzésében. Nyilván nem véletlen, hogy az ezt követő egyetlen hozzáépítés ezt a szerepet erősíti: Mátyás király a vár délnyugati oldalán egy kiugró ágyúteraszt s egy ehhez kapcsolódó belső várfalövet építtet.

A Salamon-torony pusztulása kezdetének a terminus ante quemje 1587, amikor Reinhold von Lubenau, német kereskedő, aki az egész várrendszert leírja, a Salamon-tornyot – a déli oldalát minden bizonnyal – félig „ellőve" látja. A másik erre vonatkozó forrás néhány évvel későbbi: az 1595-ös rézkarc, amely Jakob Hoefnagel rajza után

10. Dürnstein, Matthaus Merian metszete 1649-ből

készült. A város és a vár a török háborúkban többször cserélt gazdát 1686-os végleges felszabadulásáig, s eközben felváltva gyújtották fel és lőtték széjjel.

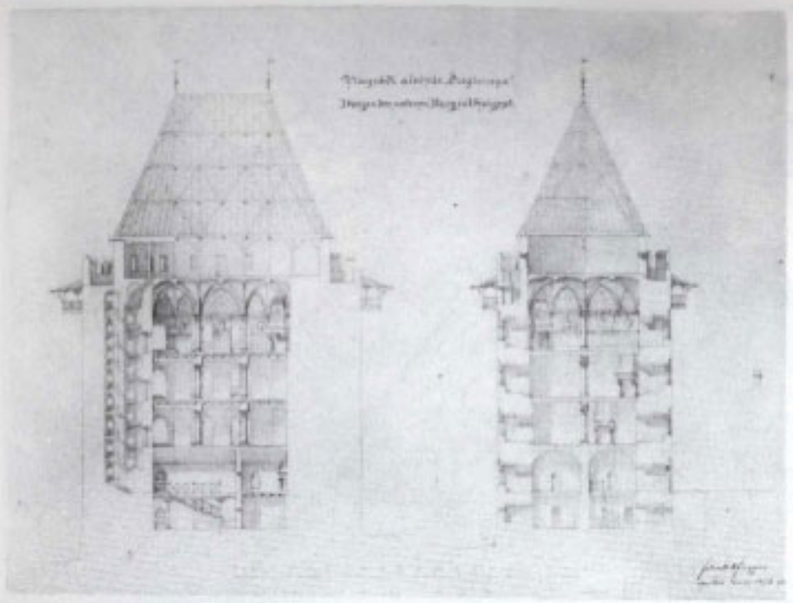
2.

A Salamon-torony és a hozzá formailag köthető fellegvári öregtorony tágabb formai kapcsolatait vizsgálva úgy tűnik, hogy ez a toronytípus a XII–XIII. században elzászi, dél-német és ausztriai területen fordul elő igen nagy számban. Ezek a tornyok a XII. században kialakult öregtornyos német vártípus[28] fontos védelmi alkotóelemei, számos esetben ötszög alaprajzúak, s tömör sarkantyúval védik a négyszög alaprajzú belső teret. Ez a toronytípus szinte kizárólag a Duna völgyében, vagy attól nem messze fordul elő a mai Ausztria területén.

A melki apátsággal szemben a Duna jobb partján áll a weiteneggi[29] vár hosszan elnyúló együttese, mely két öregtoronnyal épült a XII. század második felében. Nyugati sarkán emelkedő nagy öregtornya szabályos ötszög formájú, belső terét észak felől tömör sarkantyú védi. A torony a vár legmagasabb pontján áll, legfelső szintjén eredetileg kőkonzolokon nyugvó, kiugró külső védőfolyosó húzódott. Innen kb. 30 km-re északra, a Duna egyik mellékfolyója mellett épült a schauensteini vár[30] még a XII. században. A század végén, vagy a XIII. század elején átépítették, s valószínűleg ekkorra keltezhető ötszög alaprajzú, sarkantyús öregtornya is. A torony hétemeletes, alacsony belső terei négyszög alaprajzúak, sarkan-

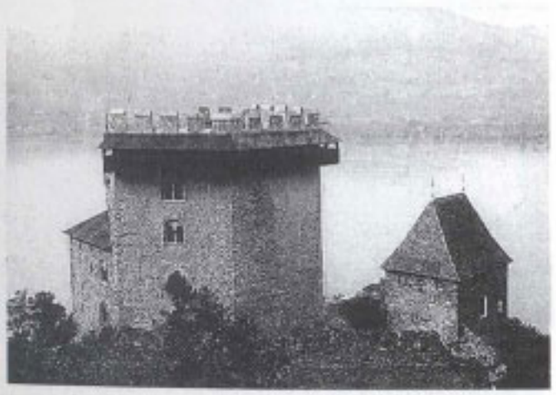

11. Beszédes Sándor fényképfelvétele a Salamon-torony déli oldaláról 1869-ből (reprodukció, Hack Róbert)

12. Schulek Frigyes 1873-as helyreállítási terve (reprodukció, Hack Róbert)

tyúját lőrések törik át. Északkeletre egy háromszintes lakószárny épült hozzá kerek lépcsőtoronnyal, délen pedig egy kaputorony. Melktől kb. 40 km-re nyugatra, közvetlenül a Duna melletti alacsony hegyen áll Freyenstein[31] váregyüttese. A hosszan elnyúló vár északi sarkára a mögötte húzódó lakóépületeket védendő épült a vár szabályos ötszög alaprajzú öregtornya a XIII. század második felében. A torony a hegy legmagasabb pontján áll, tömör sarkantyúja észak felé néz. Ennek az alaprajzi típusnak egy némileg módosult változatát találjuk Linztől 20 km-re a Dunához közel, a stauffi vár[32] feltehetően még XII. századi öregtornyán. Itt az ötszög alaprajz valószínűleg a terep adta lehetőségek miatt annyiban tér el, hogy az északi oldal tömör sarkantyúfala enyhén megtörik, de a toronybelső szabályos négyszög alaprajzú. A toronytípus némileg módosult variánsának tekinthető a thernbergi vár ötszög alaprajzú lakótornya, ahol az elnyújtott téglány alaprajzú belső teret védi a nyugati oldalról sarkantyú. Szintén Melktől nem messze áll Mollenburg vára[34], melynek talán egyetlen XIII. századra keltezhető része egy szabályos ötszög alaprajzú sarkantyús öregtorony.

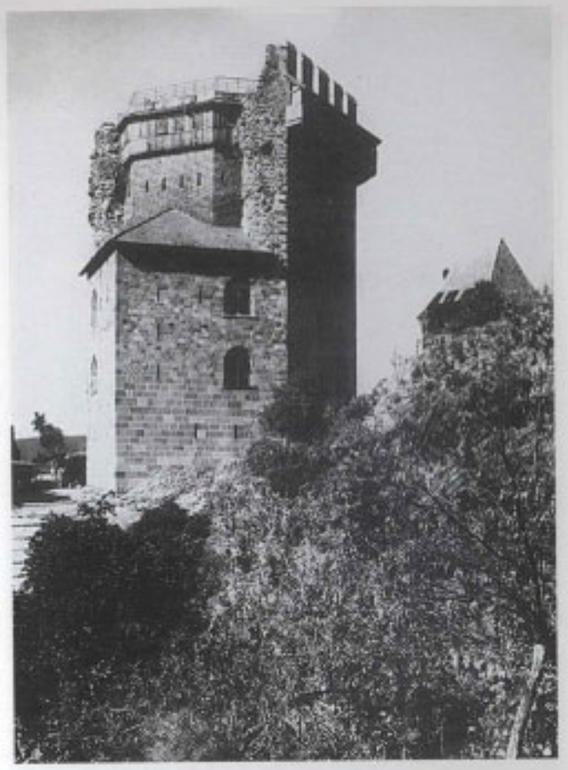

13. Az Alsóvár 1932–1950 között

Az eddigi példák fölsorolása után úgy tűnik, hogy számolni lehet egy Duna menti XII–XIII. századi várépítési tradícióval, s talán nem véletlen, hogy a visegrádi Salamon-torony legközelebbi formai párhuzama a Duna völgyétől nem messze, Felső-Ausztriában, Linztől mintegy 30 km-re északra található. A lobensteini vár[35] viszonylag egyszerű épületegyüttese egy fennsík északkeleti szélére épült. Központi magja egy elnyújtott hatszög alaprajzú szabadon álló torony, melynek északi oldala a sziklaplató szélén áll, s talán emiatt az északkeleti fal enyhén megtörik. Bejárata az első emelet magasságából nyílik, s nyilván egy külső lépcsőről lehetett megközelíteni. A torony, noha kisebb a visegrádi lakótoronynál, alaprajzában, arányaiban, bejárati rendszerében közeli rokona annak, mint ahogy abban is, hogy a falkoronán konzolokon ülő külső védőfolyosó húzódott.[36] A lobensteini vár a XIII. század közepére tehát a Salamon-torony építéséhez igen közeli időpontban már bizonyosan megépült.[37]

A visegrádi várrendszer egésze, tehát hogy az erődítés egy hegyi vagy fellegvárra és egy alsó-, vízivárra oszlik, létezik (nyilván többek között) Normandiában, illetve a Közép-Rajna vidéken. A La Roche-Guyon-i vár a XII. század végén épült a Szajna partján.[38] Az erődítésrendszer két nagy egységből áll: egy alsó- vagy vízivárból, mely a Szajna jobb partján futó országutat ellenőrizte, s egy felsővárból, mely a meredeken leszakadó hegyoldal sziklaplatójának szélére épült. A Szajna-parti „fellegvár" kettős kortinafalának alaprajzi elrendezése (a belső várfalöv majdnem szabályos hatszög alaprajzú, csak a déli oldalon, a sziklaplató széle miatt törik meg a forma), tömör sarkantyúfala, mitöbb a hengeres torony szintén hasonló sarkantyúja olyan formai sajátosság, amelyek a Salamon-torony jellegzetes alakját is meghatározzák. A La Roche-Guyon-i vár formai megoldásának egyik analógiája Visegrádhoz közelebb eső területen is megtalálható, jelesül a morvaországi Bitov váránál[39], mely 1231 körül épült. Itt, miként az imént említett Szajna-parti „fellegvár"-nál, a plató szélén egy szabadon álló, éllel ellátott henger alakú torony áll a korábbi sáncvár szélén, s a tornyot egy ugyanolyan alaprajzú bástyafal övezte, mint amazt. Egy másik példa, amely a visegrádi várrendszerhez analógiául szolgálhatna: a rajnai Kaub, ill. a tőle nem messze lévő Gutenfels vára. A kaubi vár a Rajna egy kis szigetén fekszik. Központi magja egy ötszög alaprajzú, szabadon álló sarkantyús torony, s ezt egy nyújtott hatszög alaprajzú kortinafal veszi körül, nyugat felé tömör sarkantyúval. A vízivár „fellegvár"-ja egy hasábos öregtoronyból s a hozzákapcsolódó palotaszárnyból áll. Problematikus azonban a már Dercsényi Dezső által[40] is említett párhuzam több szempontból is. Egyrészt a visegrádi várrendszerhez képest itt nem volt közvetlen kapcsolat az alsó- és a felsővár között, másrészt ugyan még a gutenfelsi vár a XIII. század elején épült, a kaubi vízivárat viszont 1327-ben Bajor Lajos építtette a rajnai vám védelmére.[41]

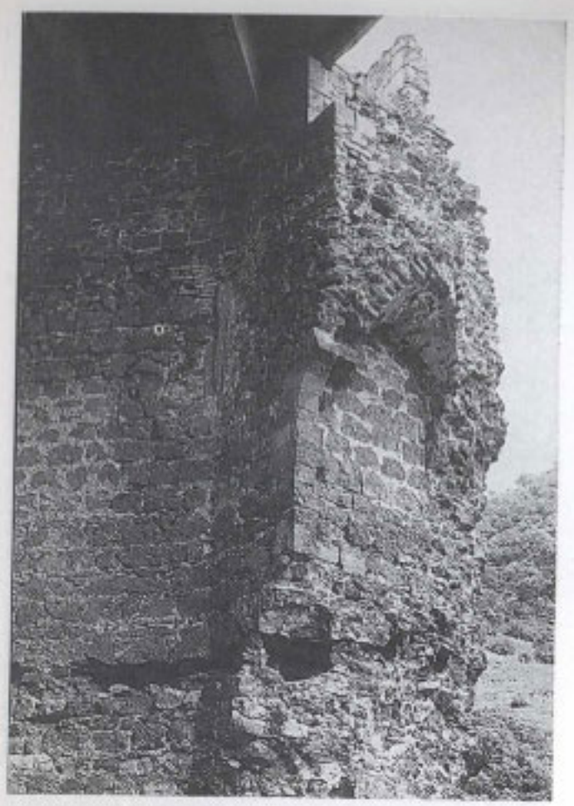
A visegrádi várrendszer legközelebbi párhuzamait szintén a közeli Duna menti területeken találjuk. Ausztriában Kremstől néhány km-re Dürnsteinben áll a Kueringek XII. században épített vára, melynek központi magja egy nagy hasáb alakú torony és a hozzá északról csatlakozó kápolna volt. A

14. A lakótorony 1932–50 között a Schulek János által tervezett fa-kiegészítéssel

várból őrtornyokkal megerősített falak futnak le a Dunához, körbefogva a települést, ahol a Kueringek valószínűleg erődített városi háza állt.[42] Pozsonytól néhány km-re, a Duna partján fekszik Hainburg városa. Itt a XIII. században átépített fellegvárból vezetnek le a szintén őrtornyos városfalak.[43] Az ún. Bécsi-kapu melletti két őrtorony s a Halászkapu a kortinafalhoz képest tengelyében elforgatott, hasonlóképpen, mint a visegrádi Alsóvár kaputornya.

Összefoglalván az eddigieket: valószínűsíthető, hogy a visegrádi Fellegvár, majd ezt követően az Alsóvár építésén egy olyan műhely dolgozott, amely ismerte a Duna menti várépítési tradíciókat. Ebben a régióban szinte minden elemét megtaláljuk a visegrádi várrendszer formai kialakításának; a sarkantyús, ötszög alaprajzú tornyot, a hatszög alaprajzú lakótornyot, a fellegvárból a Dunáig lefutó, tornyokkal erődített várfalat s a tengelyükben elforgatott őrtornyokat. Amiben viszont az Alsóvár nagy lakótornya eltérni látszik a fent említett példáktól az, hogy annak termeit emeletenként

15. A délkeleti falban megmaradt folyosó végfala és boltozatának csonkja

oszlopos kandalló fűtötte, s széles, gazdagon tagolt ikerablakok világították meg ezeket a szinteket. Visegrádon egy olyan torony formájú palota épült, mely leginkább a Hohenstaufok palotái ikerablakos nagytermeinek a terep adta lehetőségek közötti sajátos leszármazottja, mely úgy tűnik, társtalanul áll a kortárs Európában.

3.

A Salamon-torony a mindenkori műemlékvédelmi elvek és gyakorlat reprezentatív bemutatásának egyik leglátványosabb objektuma. Feltárásának és helyreállításának története ily módon azonos mértékben világít rá a középkori épület sajátosságaira, miként a konzerválás építészeti elveinek változására.

A Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága 1872. április 12-én ülést tartott, majd egy héttel később Henszlmann Imre, Schulek Frigyes és Zsigmondi Gusztáv, Visegrádra látogatott. Május 8-án készült el az első jelentés, mely felsorolja a teendőket: a Fellegvárban a közlekedés biztosítását az árkok kitisztításával, az utak szabaddá tételével s védőtető építését a Koronaőrök tablájának.[44]

Az Alsóvárban pedig megkezdődött a munka, mely a Salamon-torony számos középkori részletének pusztulásához vezetett. Henszlmann Imre első lépésben megkezdte a torony Anjou-kori boltozatának és keresztfalának elbontását, mivel: „míg ez igen ronda fal ott áll, a tavaly megkezdett munkát tovább folytatni nem lehet" – írja 1872-es jelentésében. Ezzel párhuzamosan az északi kaputorony őrlakássá épült át „Zsigmondi nem éppen stílszerű tervei szerint"[45], s a vízibástyát is elkezdték a felszínre hozni. Ezután lebontatta a Salamon-torony nyugati oldalán a második emeletéig álló fióktornyot. Az 1873-as Jelentés a Visegrád öregtorony kiépítési tervéről c. beadványában írja: „A donjon nyugati oldalán áll egy harmadik emeletig felvezető, nem ugyan eredeti, hanem mégis régi lépcsőház... tanácsos a lépcsőházat, mivel amúgy sem eredeti, mivel az eredeti világítást is csökkenti, végre mivel így építészeti anyagra is szert teszünk, lebontani..."[46]

E munkával párhuzamosan a torony déli oldalán a leomlott falakat tovább bontatta eltüntetvén így az alsó szint eredeti nyílásait is és a déli sarkantyúfal még megmaradt részeit. Még mielőtt a már említett keresztfalakat lebontatta volna, megvizsgálta azokat, s e vizsgálat eredményeképp kiderült, hogy a torony a második emeletéig keresztfalakkal négy részre volt osztva , míg a legfelső két emelet csak egy-egy teremből állott[47], és ezek a belső osztófalak s a dongaboltozat másodlagosan épültek a torony belsejébe.[48] Kiásta az árnyékszéktorony kivezető csatornáját, melyet „pöcecsatorna"-ként határozott meg, s ez meghatározhatta volna számára a fióktorony funkcióját, de Henszlmann véleménye szerint ez inkább lépcsőháztorony lehetett; föltehetőleg az általa ismert franciaországi analógiák nyomán vélte így.[49]

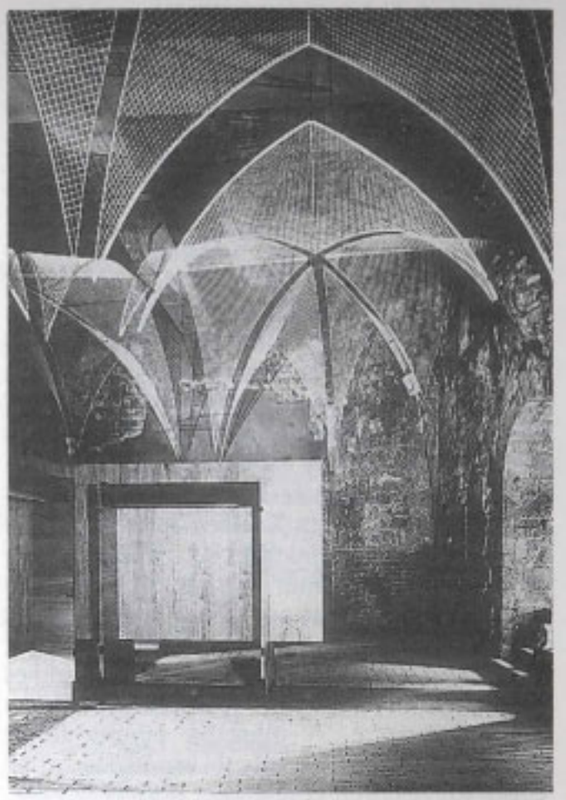
A fióktorony eme meghatározása azután elég sokáig tartotta magát, annak ellenére, hogy megtalálták a déli oldal lépcsőfeljáratának néhány fokát (ez lett a kiindulópontja azután Schulek Frigyes lépcsőháztervének[50]) és főleg annak ellenére, hogy Schulek Frigyes 1873-as jelentésében a fióktornyot árnyékszéktoronyként határozta

meg.[51] Igaz ugyan, hogy a restaurálás purista elvei szerint később ezt az „igen ronda tornyot" már lehagyta a terveiről. Schulek a nyugati oldal nyílásainak rekonstrukciója során megtalálta a falmagban képzett s befejezetlenül hagyott lépcsős árnyékszékcsatornát.[52]

Még Henszlmann ásatásai során előkerültek az ágyúterasz oldalfalai s a déli kapu lábazati része.[53] A vízparti őrtornyot a csatlakozó várfalakkal részben föltárta, ameddig az országút és a közben bekövetkező dunai áradás engedte.[54]

A munkálatok második nagy célja egy olyan épületmag kialakítása volt, melyre a későbbiek során ráépült volna a stílszerű átalakítás, melynek formáját természetesen meghatározná a kialakítandó majdani rendeltetése is. Már itt, a feltárás első stádiumában eltért Viktorin József visegrádi plébános[55] véleménye, szándéka „Ipolyi, Henszlmann, Rómer, Arányi urak"-étól. Viktorin szerint a Salamon-torony akkor töltené be méltón a hivatását, ha „...azon tárgyak menhelyéül szolgálna, amelyek Nagy Lajos és Korvin Mátyás fényes korszakára vonatkoznak".[56] Ezzel szemben a Műemlékek Ideiglenes Bizottságának előterjesztésében az áll,hogy a donjont császári és királyi vadászkastéllyá kell kialakítani, melynek a fő védnöke maga a császár, Ferenc József lenne. Nincs benne semmi meglepő, hogy az utóbbi koncepciót fogadták el Schulek Frigyes műépítész tervei alapján.

A végleges terv (1873) mindkét fő építési periódusból megtartott bizonyos elemeket, s ezeket egy sajátos építészeti keretbe ágyazta. A torony belső elrendezésén lényegében nem változtatott. Érdekes, hogy a Henszlmann által stílustalannak tartott másodlagos keresztfalakat a harmadik szintig megtartotta.[57] Innen fölfelé, az Árpád-kori középoszlopos elrendezés szerint, az ötödik szintet az Anjou-kori boltozat visszaépítésével, de újra csak keresztfalak nélkül építette volna meg. Majd a pártázatos folyosó mögötti térdfalra magas nyeregtetőt konstruált. Az ekkorra már lebontott fióktornyot sem tervezte visszaépíteni. Kettős csigalépcsőt tervezett, egy kisebbet és egy nagyobbat. A torony délkeleti és délnyugati falára átmásolta a nyugati oldal eredeti ablakait, s a nyugati oldalra, ahol a lebontott árnyékszéktorony bejárati nyílásai, illetve azok helye éktelenkedett, újabb ablaksort tervezett. A terv

16. A negyedik emeleti terem boltozatának bemutatása vashálószerkezettel

építészeti elveit persze nagyban meghatározta az a tény, hogy a lakótorony királyi reprezentáció céljára épült (volna). Nehéz lenne most már szétválasztani azokat a stíluselemeket, melyeket a reprezentációs igény hívott életre azoktól a stíluselemektől, melyek a henszlmanni stílszerűség vagy a Violet-le-Duc-i „état complet" elve jegyében születtek. Amennyire az a Schulek János hagyatékából előkerült, Schulek Frigyes által készített vázlatokból kiderül, a terem belső formakészlete inkább a reprezentáció szolgálatában áll. A gazdagon faragott, gerendákból ácsolt mennyezetet, egy sajátosan képzett címeres közvetítőelem közbeiktatásával, a klasszikus francia gótika formavilágát tükröző oszlop hordja.

Hasonlóan, bár jóval mértéktartóbban díszes a nagyobb lépcsőfeljárat, melyet faloszlopon nyugvó árkádívek tagolnak, s minden szakaszban egy-egy ülőfülke van. A külső homlokzat ikerablakainak formaképzése viszont igyekszik az eredeti formákhoz hasonulni, és az oszlopfejezetek és lábazatok megtartják azokat az alapformájukat,

amelyek Schulek Frigyes idejében a negyedik emelet keleti ablakán még láthatóak voltak.

1872–74 között elkészül a déli homlokzat kiegészítése két emelet magasságában. Megépülnek a csigalépcsők, az ikerablakok, s átalakítják a lebontott árnyékszéktorony ajtónyilásait ablakokká. 1882-ben az építkezési munkálatok pénz hiányában abbamaradnak, a Schulek Frigyes által tervezett királyi vadászkastély soha nem épül tovább.

Egészen 1912-ig a helyszín szabad préda a kőbányászok számára. Ebben az évben Schulek János kap megbízást a Műemlékek Országos Bizottságától a munka folytatására s a Salamon-torony teljes kiépítésével kapcsolatos költségvetések és tervek elkészítésére. 1916-tól Lux Kálmán tervei nyomán kezdik meg a lakótorony állagvédelmi munkáit. Ekkorra már, miután elbontották a belső keresztfalakat s a torony nyugati falát támasztó fióktornyot, a fölmenő falak veszélyesen kifelé kezdtek dőlni; így ezeket összefogandó, vasbeton födémet építenek a legfölső szintre. A második emelet fölött tátongó rést fazsindellyel kipótlják, s az eddig kiegészített emeleteket tetővel lefedik. Ez a munka 1932-re elkészül, ugyanígy a torony földszintjének kitisztítása és téglapadlóval való burkolása, továbbá befejezik a nyílások rekonstrukcióját[58], a negyedik emelet nyugati ikerablakának középoszlopát kiváltják. Kiépül a torony tetőteraszán a lőréses pártázat, részben a megmaradt töredékek fölhasználásával. A külső védőfolyosó egy részét visszaépítik fából, fazsindelyes fedéssel, s az egész a gerendafészkekbe helyezett betongerendákon nyugszik. Kibontják a beomlott udvari ciszternát, s káváját kiegészítik.[59]

1925-ben megalakul a Visegrádi Várbizottság, mely 1934-től egyesületként funkcionál; elnöke Zsitvay Tibor.

1937-től Schulek János irányításával lehetőség nyílt a parti torony alaposabb kutatására: ekkor ugyanis felújítják a Budapestről Esztergomba vezető országutat, ill. feltöltik az őrtorony alatti Duna-szakaszt egy új hajóállomás létesítése céljából. Az út szintje alatt a nyílások elé védőfülkéket falaztak, ezeket felülről üvegbetétes menynyezet világította meg. A tornyot fölülről nyitva hagyták, a csatlakozó falakat részben fölfalazták, s ott, ahol az országút metszi az északi völgyzáró falat, egy nagy, félkörös „kaput" emeltek. Az egész historizáló együttest egy IV. Bélát ábrázoló szobor egészítette ki. Ezekkel a munkákkal párhuzamosan folyt a déli, ún. Budapesti kapu építése[60] és a „Salamon-torony alatti bástyafal", vagyis a déli ágyúterasz állagmegóvása.[61] A kaputorony udvari homlokzatára Nagy Lajos királyt ábrázoló dombormű került[62], s az ehhez kapcsolódó tereprendezési munkák során lehetőség nyílt további ásatásokra[63] s a kaputorony falainak javítására, de különösebb beavatkozásokra itt nem kerülhetett sor, tekintve, hogy ekkoriban még lakták az épületet. 1940-ben hozzákezdtek a lakótorony múzeummá alakításához: a földszinten egy öt árkádívvel megnyitott, észak-déli falat húztak. Az így kialakított teret lapidáriumként rendezték be. A munkákat a második világháború szakította félbe.

1949-ben feloszlatták a Visegrádi Várbizottságot. 1950 júniusában leégett a torony, s gyakorlatilag a teljes kőtári anyag elpusztult. 1957-ig nem történt semmi; ekkor megerősítették a földszinti bejáratot, hogy legalább a torony zárható legyen.[64] 1959 és 1961 között a helyreállítási munkákat Szanyi József irányította; kiépültek az emeleti födémek kazettás vasbetonból, s kiegészítették az első és második emelet nyílászáróit és kandallóit.[65] Ugyanekkor Héjj Miklós régész vezetésével folytatódtak a feltárások.[66]

A lakótorony mai, immár véglegesnek tekinthető arculatát Sedlmayr János építész alakította ki. Kicserélte a tűz által megrongált s mállani kezdő Lux-féle födémet, s tovább építette a Schulek Frigyes által elkezdett csigalépcsőt. A kiromlott déli sarkot végül is betonból pótolta[67], és vízszintes ablakokkal biztosította a lépcsőház megvilágítását. A fából készült, leégett külső védőfolyosót modern stílusú vaskonstrukcióval helyettesítették. Ezzel párhuzamosan megszüntette a Schulek Frigyes által tervezett déli ablakokat, s visszaalakította az árnyékszéktorony kijáratait. A belső kialakításának egyik fő szempontja az volt, hogy otthont adjon a Szakál Ernő által rekonstruált XIV. századi díszkútnak; így a földszinti mennyezet helyett egy körgaléria épült, mely a csigalépcsők feljáratához vezet.

A negyedik emeleti boltozat hatását Sedlmayr úgy kívánta érzékeltetni, hogy a boltsüvegeket vashálóból felfüggesztette, és

ebbe helyezett vissza néhány bordatöredéket s a megmaradt zárókövet. A tornyon végzett munkálatok mellett megépült a múzeumi kiszolgáló épület, mely egyemeletes, s tetején, a kaputorony első emeleti bejáratának magasságában egy betonteraszt alakítottak ki, ahonnan egy hídon át lehet megközelíteni a Salamon-torony első emeleti bejáratát.

A visegrádi Alsóvár falain már nemcsak az eredeti építkezés fázisait kutatja a művészettörténész, de leolvashatók róla az épület állagában történt (nem csupán állagmegóvó) beavatkozások nyomán a stílszerűnek tartott restaurálás időben változó tendenciái is; így válik a műemlék Salamon-torony szinte az elmúlt száz év műemlékvédelmi eszméinek emlékművévé.

Bozóki Lajos

JEGYZETEK

1. A Sibrik-dombot Soproni Sándor és Szőke Mátyás kutatta. Ld. *Soproni Sándor:* A visegrádi római tábor és középkori vár. Archeológiai Értesítő, 81. (1954) 49–54., továbbá *Szőke Mátyás:* A visegrádi várispánsági központ kutatása. Dunakanyar 1980/2., 35–37., ill. *Szőke Mátyás:* Visegrád, Ispánsági központ. Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára, 244. Bp., 1986. Visegrád első okleveles említése egy 1002-ben kelt oklevélben szerepel, melyben Szent István a „civitas Wsagrad"-ot a veszprémi püspök joghatósága alá rendeli. (*Szentpéteri Imre:* Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. kötet, 1. füzet. 2. Budapest, 1923.)
2. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis.* I. Ed. Ferdinandus Knaur. Strigonii, 1874. 388.
3. *Fejér, Georgius:* Codes diplomaticus Hungariae. IV/2. Budae, 1829. 332.
4. *Augustino Theiner:* Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, 1216–1534. I. Roma, 1859. 253. Az oklevél az 1263-as pápai megerősítésben maradt fenn (és az 1264-es hozzájárulásban), Visegrád nevét itt lehet olvasni: „castrum quod Wissegrad dicitur". A szövegből az is kiderül, hogy a visegrádi vár és a pilisi ispánság királynői birtok, melyet a királynő fiára ruházhat ugyan, de annak azt atyai átok terhe mellett elidegenítenie nem szabad, uo.254.
5. *Theiner* i.m. 253–254.
6. Uo. 271–272.
7. *Szentpéteri* i.m. I. kötet, 3. füzet. 1930. 444.
8. *Dercsényi Dezső* szerint (Visegrád műemlékei, Bp., 1951. 16.) valószínűbb, hogy a Salamon-torony épült meg először, és ezt indokolják az oszlopfejezetek stíluskapcsolatai is, melyek a század 30-as és 40-es éveihez kötik. Ez valóban érvényes a negyedik emelet ikerablakainak sarokoszlopfejezeteire, ill. a ciszternából előkerült ikeroszlop fejezetre, ahol a formai kialakítás kapcsolatai még a század első évtizedeire vezethetők vissza. Ám más a helyzet annál a bimbós fejezetnél, melyet eredeti helyéről, a negyedik emelet keleti ablakából 1930-ban Schulek János váltott ki. Ez utóbbi levélképzésének legközelebbi analógiáját a margitszigeti domonkos apácakolostor egyik kallódó oszlopfejezetén találjuk (már aligha sokáig), melyet bizonyosan lehet az 1250-es évekre keltezni. Az oklevelek egyébként „mons desertus"-t említenek, amely talán inkább a Fellegvár hegyére illik, mint a Salamon-torony dombjára, amelyen keresztül vezetett az országút.
9. Haditechnikailag is előnytelen megoldás lenne: a Fellegvár nélkül az Alsóvárat igen nehezen lehetett volna tartani egy esetleges ostrom esetén.
10. Ezzel kapcsolatban ld. *Gál Tibor:* Szempontok a visegrádi fellegvár elméleti rekonstrukciójának módosításához (kísérlet az 1440. évi korona-lopás helyszínének tisztázásra). Castrum Bene 2. 1990. (1992). 157–166. és *Buzás Gergely–Szőke Mátyás:* A visegrádi vár és királyi palota a XIV–XV. században. Uo. 142–143.: 66. jegyzet.
11. 1938-ban a budapest–esztergomi út szélesítésénél Schulek János a Mátyás forrás alatt, a várkert dűlőnél 8–10 földbe süllyesztett mészégető tűzhely maradványait tárta föl.
12. „A torony két rövidebb oldala nem volt bekötve a lakótorony falába, hanem agyagba rakott, másodlagos felhasználású kövekből épült. Az alapozás síkján egy lejtős, 1 m széles téglaburkolatú csatornakivezetés, a nyugati várfal előtt boltozott kiömlőnyílás volt." Összefoglaló jelentés a visegrádi Alsóvár területén 1959–67 között végzett kutatások építészettörténeti eredményeiről. Héjj Miklós, 1968. Mátyás király Múzeum Adattár, a továbbiakban MKMA 1968(9). A fióktoronyról 1871-ben készült egy rajz, ekkor két emelet magasságban még állt. Ott, ahol a falba nem volt bekötve, már rétegesen kiromlott. Homlokzatát az emeletek között övpárkányok tagolták, s alul jól látszik a kiömlőnyílás. A rajzot közli *Sedlmayr János:* A visegrádi lakótorony helyreállítása. Magyar Műemlékvédelem, 1967–1968. (1970) 316. 399. kép.
13. Az építés közbeni tervváltozásról ld. *Buzás–Szőke* i.m. 124.: 19. jegyzet.
14. Ezzel szemben ld. *Sedlmayr* i.m. 315. és 317. A lakótorony lőréses pártázatának XIII. századi építését több dolog is valószínűsíti: a térdfal és a pártázat habarcsa nem tér el egymástól, a 23x6x12 cm-es téglaméret megegyezik a lakótorony minden kétséget kizáróan XIII. századi kandallókürtőinek és a negyedik emelet lépcsőházfolyosó-boltozatának téglaméretével; továbbá a pártafokok szélességi és magassági méretei megegyeznek a XIII. századi északi völgyzáró fal nyugati őrtornyán megmaradt pártafokok hasonló méreteivel. Ezek a pártafokol jóval kisebbek, mint a Fellegvár és az Alsóvár XIV. századi pártafokai. Haditechnikai szempontból különösen előnytelen lenne az a megoldás, ha a torony aktív védelme egy könnyen felgyújtható és lerombolható külső gyilokjáróra korlátozódna, s egy esetleges nyeregtető kizárná azt a lehetőséget, amely a lakótornyok számtalan előnye mellett az egyik legfontosabb, hogy a legfelső szinten elhelyezett hajítógépekkel megsokszorozható az ellentámadás ereje. Hogy ez a tényező mennyire fontos katonai szempontból még a XIV. század második felében is, arra jó példa Vincennes vára. 1369-ben V. Károly hadigépeket rendel Rouenban, melyeket

azután a lakótorony legfelső teraszán állítottak fel; „six martinez les meilleurs, les plus forts que l'on pourra faire... en nostre tour de Bois de Vincennes." *Nicolas Faucherre:* Vincennes, la défense da la tour. Bulletin Monumental, 1994/3. 338.

15. Ilyen megoldást alkalmaztak pl. a XII. század második felében épült genti vár lakótornyán.
16. A földszinti pillérek alapozását Héjj Miklós 1960–61-ben tárta föl.
17. A kandalló oszlopainak attikai lábazata töredékesen az első és a harmadik emeleten maradt fenn. Valószínűleg ilyen gazdag kialakítású lehetett a másik két emelet kandallója is.
18. A nyugati falszakaszon egy római küszöbkő töredéke látszik másodlagos felhasználásban, amely tekintve, hogy római kori kőfaragványokat az Alsóvár XIII. századi falazatába építettek be, közvetve az erődítésfal XIII. századi keltezését igazolja.
19. *Buzás–Szőke* i.m. 122.
20. 1317. október 20-án kelt az első adománylevél, melyben Károly Róbert a harcban tanúsított hűséget jutalmazza. *Fejér Georgius:* Codex diplomaticus Hungariae... III/2. 71. Van ugyan két olyan oklevél, mely keltezése alapján a várostrom előtti időpontban született, az 1316. július 20-i keltezésű. Anjou-kori okmánytár. Bp., 1978. 113. old., ill. az 1316. július 25-én keltezett, uo. 400., ám, mint *Engel Pál* tanulmányában kifejti, hogy ezek hamisítványok. Ld. Az ország újra egyesítése, I. Károly küzdelme az oligarchák ellen (1310–1323). Századok, 122. (1988) 119., 141. jegyzet.
21. A Theiner i.m. 500. old.
22. *Buzás Gergely–Szőke Mátyás* idézett cikkükben 132. és 138.: 7. jegyzet a Keresztelő Szent János egyházat a Salamon-torony negyedik emeletének egyik termébe helyezik. Ugyanakkor véleményük szerint a termet (valószínűleg) egy keresztfal osztotta kelet–nyugat irányban, melynek kétségtelen bizonyítéka a nyugati ablakfülkéjének északi oldalánál lévő, a falsíkhoz képest 45°-ban elfordított bordaindítás. Fölmerül a kérdés, hogy a délkeleti falsarokban lévő, a délnyugati körtetagos profiltól eltérő, egyszer hornyolt profilt mutató borda, ill. a körtetagos boltozati borda lehet-e egyazon szerkezet tagja. Nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy az észak-déli irányú keresztfal egy nagy „diadalívvel" volt megnyitva a terem déli oldalán. Ezt a megoldást indokolná, hogy amennyiben tömör válaszfalakat húznak, az északnyugati és a délkeleti helyiség világítás és szellőzés nélkül marad. Ráadásul a kandalló a teljesen zárt északnyugati termet fűtené. Mindezek mellett a déli oldalához hasonlóan itt is van eltérés a bordavégződés kialakításánál az északkeleti és északnyugati két bordaindítás között, s érdekes módon a gazdagabb kialakításúak itt is a nyugati oldalon vannak.
23. Esetleg azért nyithattak új bejáratot, mert az első emelet valamilyen gazdasági célt (raktár, éléskamra stb.) szolgált, s hogy annak, aki fel akart menni a toronyba, ne kelljen ezen a helyiségen keresztülmennie. A második szint raktárfunkciója mellett szól az is, hogy az első emeleti kandallót elbontották a termet hosszában osztó fal miatt, tehát fűtésre itt már nem volt szükség. A földszint nyilván megtartotta eredeti katonai rendeltetését. A további helyiségek funkcionális elrendezéséhez támpontul szolgálhat az 1361-ben elkezdett s V. Károly idején befejezett Vincennes-i vár négyemeletes, saroktornyos lakótornya. Itt a földszinti bejárat fölött a kaputoronyból híd vezetett az első emeleti főbejárathoz, ahol egy folyosóból nyíló terem volt a fogadószoba (chambre a parer), ahol az államügyeket intézték. A kápolna az északkeleti saroktoronyban volt. A második emeleten helyezkedett el a király szobája, itt V. Károly a szűk környezetét fogadta. Ezen a szinten is (miként eggyel följebb) az északkeleti saroktoronyban volt a kápolna a hozzá tartozó kis boltozott oratóriumfülkével. A „nagyterem" legfontosabb bútorzata egy nagy, reprezentatív, liliomos kárpittal letakart ágy és az imazsámoly volt. A királyi magánlakosztály az északnyugati saroktoronyhoz csatlakozó fióktoronyban helyezkedett el, ahol a fürdő és az árnyékszék mellett volt az „Estude du Roi", mely egy jól fűthető, világos helyiség lehetett. A harmadik emelet a dauphin és a királyné rezidenciájaként funkcionált, a negyedik emelet pedig egy hatalmas, boltozott lőkamra volt, ahonnan a tetőteraszon elhelyezett hajítógépekhez lehetett feljutni. Két szinten is pártázatos gyilokjáró folyosó védte a tornyot. A nagyobb udvari rendezvények céljára a nyugati kortinafalhoz egy kétszintes nagy terem épült. Ld. *Mary Whiteley:* La grosse tour de Vincennes, Résidence de Charles V. Bulletin Monumental, 1944/3. 314–335. A Salamon-torony esetében a kelet-nyugati keresztfallal osztott, második emeleti terem ablaktalan északi fele nyilván valamilyen előcsarnokként funkcionálhatott, s tekintve, hogy a harmadik emeleten még van árnyékszék, itt helyezkedhetett el a király szobája, ellentétben az e fölötti szinttel, ahol az árnyékszék hiánya nem valószínűsíti a reprezentatív nagyterem funkcióját sem. Ez a terem egyfajta fogadóterem lehetett egy esetleges kápolnával.
24. *Balogh Jolán:* A művészet Mátyás király udvarában. Bp., 1966. I. 221. Az egyik bordaprofil alapján a boltozatot Mátyás-koriként határozza meg, átmeneti típusnak tekinti a *Várnai Dezső* által közölt (A budavári középkori boltozatok bordáinak formai fejlődése. Budapest Régiségei. 16. 1955) 364.: 12. és 22. bordaprofil között. A 12-es egy hornyolt ékborda, ez azonban formailag eltér a visegráditól, amelyik sokkal vaskosabb, s a horony vájata sem tagolja ilyen mélyen a bordát. a 22-es egy másfajta, lényegesen könnyedebb, kétszer hornyolt profil, amely elég gyakran előfordul a XV. század második felétől a XVI. század első harmadáig. A Balogh Jolán által nem említett másik visegrádi borda profilja viszont a Várnai által közölt 7-es típusnak felel meg, amely ellenben XIV. századi. Van még egy érv, amely amellett szól, hogy a lakótornyot a XIV. század első harmadában boltozták be. A visegrádi Szent András-monostort Dániel apát ekkoriban építteti át. Az 1333. október 29-én Visegrádon kelt oklevél tanúsága szerint az apát bizonyos Sefrid apátnak köteles megtéríteni a kárt, melyet azzal okozott neki, hogy saját monostora építésére közös birtokukról elhordatta a házak s az istálló tetejét. Ld. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis.* III. Ed. Lodovicus Crescens Dedel. Strigonü, 1924. 232. A kolostor környéki kőtöredékeket ábrázoló Sztehlo Ottó által készült rajzon a templom boltozati bordafái ugyanazt a két típust mutatják, amelyek a

Salamon-torony negyedik emeleti boltozatán is megjelentek (erre Buzás Gergely hívta fel a figyelmemet, amit ezúttal is köszönök). Sőt, ha feltételezzük, hogy a szentélyboltozaton más profilú bordák jelennek meg, mint a hajó boltozatán, ez akár egy újabb érv is lehet amellett, hogy a Salamon-torony negyedik emeletének déli oldala kápolnaként funkcionált.

25. A kaputorony átalakításának időpontját nehéz meghatározni. A második emelet nyugati és északi oldalán lévő orrtagos, csúcsíves ablakok s a belső egyszerű kialakítású konzolköves ajtókeretei a keltezéshez nem nyújtanak elégséges támpontot. Kétségtelen, hogy a nyugati oldalon lévő kisablak egy periódusú a kaputoronnyal, s átalakításnak nincs rajta nyoma, a másik ablakról viszont ez nem állítható ilyen biztosan, tekintve, hogy az ablak körül jelentős beavatkozások történtek. Marad tehát az árnyékszék két konzolköve, amely formai kialakítása miatt legkorábban a XIV. századra keltezhető. Az árnyékszéket tartó két konzol párhuzamát megtaláljuk a fellegvári kőanyagban, de a királyi palota XIV. századi faragványos anyagában is. Ld. *Buzás Gergely:* Visegrád, királyi palota 1. A kápolna és az északkeleti palota. Lapidarium Hungaricum 2. Pest megye I. Bp., 1990. 203-as a–b kép, kat. 93. XIV. század végi keltezéssel. Ez a típus egy többrétegű konzol rétegköve, s valószínűleg másodlagos felhasználásban került a kaputoronyra. A visegrádi Mátyás király Múzeumban egy 1960-as fényképen (ltsz. 3006.) az árnyékszék alatt a falszövet eltérni látszik a kaputorony itt egyébként erősen kiromlott falszövetétől, és nincs nyoma alsó rétegkőnek sem a konzolok alatt. Tekintetbe véve, hogy a Salamon-torony körül meglehetősen nagy mennyiségben került elő a Fellegvárból lehullott kő, még azt a lehetőséget sem lehet kizárni, hogy a konzolokat a múlt században a kaputorony őrlakká történő átalakítása idején építették be Henszlmannék „Zsigmondy nem éppen stílszerű tervei szerint". A kaputorony belsejében is történtek átalakítások, ezek időpontjára azonban nincs adat. A második emelet eredeti gerendamennyezetének nyomát Héjj Miklós tárta föl 1959-ben, s a keleti és északi oldalon ülőpadkás ablakfülkék nyomaira bukkant.
26. A házat a Képes Krónika is említi Zách Felicián merénylete kapcsán *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum rerumque stirnis Arpadianae gestarum* I. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937. 493.
27. Közli *Balogh Jolán* i.m. I. 215.
28. A XII. század közepétől, úgy tűnik, a német várépítészeti fejlődés eltér az angol és francia várakétól. Amíg ott a várfalakkal védett masszív lakótorony átadja helyét a nagy hengeres tornyokkal erősített külső várfalaknak, német területen a már egyébként is inkább erődített palotára emlékeztető lakótorony, a Staufok Pfalzainak mintájára, lakószárnnyá alakul, s ezzel egyidejűleg megjelenik az őregtorony, mely a donjonoktól átveszi a katonai funkciót. Ez az övezőfalból, védőtoronyból álló vártípus a XII. század végétől terjed el nagyobb mértékben délnémet, ausztriai és közép-európai területen. Ld. *Hans-Martin Maurer:* Bauformen der hochmittelalterliches Adelsburg in Südwest Deutschland. Zeitschrift für die Geschichte des Oberreins. Komission für Geschichte Landeskunde in Baden-Württenberg, 115–76, (1967) 98.
29. *Otto Piper:* Österreichische Burgen. I–VIII. Wien, 1902–1910., VI., 1908. 214–218. old. és *Rudolf Büttner:* Burgen und Schlösser an der Danau, Wien, 1964. 89.
30. *Otto Piper* i.m. VIII. 1910. 150–153.
31. *Otto Piper* i.m. IV. 1905. 26–30.
32. *Otto Piper* i.m. III. 1904. 209–212.
33. *Otto Piper* i.m. VII. 1910. 193.
34. Dehio Handbuch. Niederösterreich. Wien, 1990. 757. old. Ezúton köszönöm Szekér Györgynek, hogy erre felhívta a figyelmemet.
35. *Otto Piper* i.m. VI. 1908. 113–118. és Dehio Handbuch. Oberösterreich. Wien, 1958. 187. 1242 körüli keltezéssel.
36. A torony az 1960-as évekig romos volt. Ma lakott. Kutatási dokumentációval eleddig nem találkoztam.
37. A vár első okleveles említése 1243-ból való, melyben Piber Ulrich magát mint a lobensteini vár tulajdonosát és építtetőjét nevezi meg. *Wilhelm Götting–Georg Brülll:* Burgen in Oberösterreich. Wells, 1967. 37–39. Esetleg ugyanennek a Piber családnak egy késői leszármazottja nevéhez köthető a visegrádi királyi palota zárt erkélye is. (Ld. *Buzás Gergely–Lővei Pál* idevonatkozó cikkét ugyanebben a kiadványban.)
38. *Sidney Toy:* Castles, their Construction and History. New York, 1984. 64. a XII. század második felére, *Francois Gebelin:* Les chateaux de France. Paris, 1962. 31. a század végére keltezi.
39. *Pavel Kouril–Zdenek Merinsky–Miroslaw Placek:* Mährische und schlesische Burgen des 13. Jahrhunderts in mitteleuropäischen Zusammenhängen. Castrum Bene, 1989. (1990) 230. közvetlen francia importtal számolnak.
40. I.m. 27. old. Dercsényi lakótoronyként határozza meg a kaubi vár külső bástyafalát, pedig az általa közölt alaprajzon (melyet *Bodo Ebhardt:* Wehrbau Europas im Mittelalter. I. Berlin, 1939. 41. oldalán levő alaprajzból vett át) is látszik, hogy ebben a „torony"-ban még egy hasábos torony is emelkedik.
41. *Wilhelm Pinder:* Deutsche Burgen und feste Schlossen. Leipzig, 1934. 27. és *Friedrich Möbius–Helga Sciurie:* Geschichte der Deutschen Kunst. Leipzig, 1989. 273. old.
42. *Österreichische Kunsttopographie.* Die Denkmale des politischen. Bezirkes Krems. Bearb. Hans Tietze. Wien, 1907. 113., 114. és Felix Halmer: Niederösterreichisches Burgen. Wien, 1956. 36–38.
43. *Felix Halmer* i.m. 46–47. és *Kunstwerkstadt.* Österreichische Stadt- und Ortsdenkmale. Salzburg; Wien, 1988. 121–123.
44. A Bizottság és Henszlmann Imre jelentéseinek másolata a visegrádi Mátyás király Múzeum adattárában (a továbbiakban MKMA) található, az alább közölt idézeteket innen merítettem.
45. MKMA ltsz. 1879. 88.
46. MKMA ltsz. 1879. 137.
47. „E fal a donjon harmadik emeletéig (felülről véve) terjedt, sőt még ezt is négy osztályra osztotta, míg a legfelsőbb két emelet csak egy-egy teremből állott. Egyébiránt e keresztfal a harmadik emeletnek csaknem a közepéig le van törve, s hogy magasabbra, mint jelenleg emelkedett, csak egy ajtó alsó küszöbkövéből következtetni, mely a fal keleti ágában mutatkozik." Jelentés a Visegrádon 1872 idényben történtekről. MKMA ltsz. 1879. 102.

48. Uo. Nem lehet teljesen közömbösen olvasni Henszlmannak a bontást kommentáló sorait: „Érdekes volt látni, mint vált el lassacskán a boltsüveg megmaradt része a donjon falától, melyhez csak hozzá volt támasztva. A rés növekedését, szélesedését nem a nyílás növekvő nagyságában, hanem úgy vettük észre, hogy valamint a malomkő az őrlés körül mindig nagyobb mennyiségben és növekvő gyorsasággal szalad le, úgy itt is történt a táguló résbe hulló apró törmelékkel és falragasszal, míg végre a boltsüveg egyszerre lezuhant és darabjaira széthullott, mert a ragaszték erős nem volt."
49. Ilyen pl. Chambois lakótornya, melyet Henszlmann föltehetőleg ismert Viollet-le-Duc leírásából, ld. *Viollet-le-Duc, E.E.:* Dictionnaire raisonné de l'architecture Francaise du XIe au XVe siécle. III. Paris, 1875. 49.
50. „Csigalépcsőt ugyan, hanem jó tágast készíteni az öregtorony egészen alulról felépítendő déli hegyes szögletében... Ezen lépcső a második emeletről és a donjon szellemében belülről vezetne a tetőig, más lépcső pedig vezetne le az első félig föld alatti emeletre, mi hajdan is úgy volt, mert e lépcsőnek pár kőfokát megtaláltuk." 1873-as jelentés a visegrádi öregtorony kiépítési tervéről, MKMA ltsz. 137. A feltételezett csigalépcsőnek ellentmondani látszik a negyedik emelet termébe bevezető folyosó (boltozatának egy töredéke a falmagban megmaradt), amely indokolatlanul meredeken vezetne le erről a csigalépcsőről. Lehetséges, hogy eredetileg a déli sarkantyúfalakban húzódó lépcsőfolyosó vezetett az egyes emeleti szintekre. Az, ahogyan a torony déli oldala kiromlott, indokolni látszik ez utóbbi feltételezést.
51. „A közlekedés változtatása után hozzá lehet fogni a torony nyugati oldalán lévő romladozott épület lebontásához. Ezen épület, mely a toronnyal műszerves összeköttetéssel nem bír – lépcsőháznak is tartatott, de kétségtelenül árnyékszéket is tartalmazott –, felső részeiben kevés fáradsággal bontatott, amennyiben csak le kellett dobálni a laza köveket, az alsó része azonban igen vastag tömör falból állván lőpor segítségével távolíttatott el." Schulek Frigyes: 1873-as: Jelentés a Műemléki Bizottságnak, MKMA ltsz. 1899. 155. Egyébként a bontás során igen sok római kori kőfaragvány került elő.
52. „A nyugati oldal északi ablakfülkéje részben megújítandó lévén boltíve leszedetett, s ezen alkalommal kiderült, hogy a harmadik emelet megfelelő ablakfülkéje, mely részben befalazva találtatott, egy kisebb rejtett helyiséget tartalmaz, mely összeköttetésben állott a második emelet ablakfülkéjével is. Ezen felfedezés következtében az itt talált üreg felhasználásával rejtett lépcsőösszekötettést terveztem a két emelet ablakfülkéje között." Jelentés azon munkálatokról, melyek az 1878. évben Visegrádon az ún. Salamon-torony helyreállításánál és a felső romokhoz vezető utakon végeztettek, 1878. december, MKMA ltsz. 1879. 184.
53. Az ágyúteraszt Henszlmann mint egy nagy kaputorony alapzatát határozza meg: „A donjon és a déli kapu között még igen erős tornyot hordó kapu állott, azonban annak falai nagy részben elpusztultak, s csak kelet felé maradt meg a magas törmelék a domb alatt..." Jelentés a Visegrádon, 1872. idényben történtekről, MKMA ltsz. 1879/102.
54. Henszlmann 1872-es második jelentéséből a parti torony alapformáiról sok minden kiderül: „Augusztus 1-én megkezdtem a víztoronynak kutatását, melyet itt rondellának neveznek. E rondella közepén találtunk egy csaknem négyzetes tornyot, falvastagsága több mint 8'. A torony három oldalán tökéletesen zárva volt: csak földközi (keleti) oldalán van egy félkörben zárt kapu, melyet azonban később téglafallal úgy osztottak el, hogy az ajtóból ablak lett. E toronynak északi és déli oldalán egy-egy szárnyfal van hegyes szög alatt, melyet hihetőleg összeköttetésben fogunk találni az alsó várnak két kerítő falával." Második jelentés a visegrádi munkálkodásról az 1872-i idényben, MKMA ltsz. 1879. 110. A Henszlmann ásatásai során előkerült leletanyag nagy része azóta elveszett, vagy elpusztult 1950-ben, a torony leégésekor. A lakótorony körüli tereprendezéskor, s a torony tisztításakor találtak egy bronz angyalszárnyat, a negyedik emeleti boltozat két zárókövét a toronyba hullva, a tornyon kívül több kályhaszemet és egy zöldre festett pléhliliomot. A vízparti torony kutatásakor találtak római téglákat s egy „középkori feliratos vörösmárvány kődarabot, mely ún. goth formában van domborúan kivésve". Ugyanakkor a Salamon-torony keleti udvara fölött álló domb elhordásakor két kövezést találtak, „az egyiknek a fekvése magasabb, így az udvarnak is volt külön emelete, vagy terrace-ja". Második jelentés a visegrádi munkálkodásról 1872-i idényben, MKMA ltsz. 1879. 110.
55. A szlovák származású *Viktorin József* 1866-tól Visegrád plébánosa; igen sokoldalú férfiú. 1862-től számos különböző munkája jelenik meg részint szlovák, részint német nyelven. Ír szlovák grammatikai könyvet, tündérmeséket gyűjt, s szlovákra fordítja Kempis Tamás Krisztus követése c. művét. Mindezek egyébként Pesten jelennek meg. Visegrádra vonatkozó legfontosabb munkája szintén Pesten 1872-ben jelenik meg: Visegrád hajdan és most. Egykori királyi vár és székváros története különös tekintettel a várromok megóvására.
56. *Viktorin József* i.m. 56.
57. Lehet, hogy tűzbiztonság-technikai szempontból, s csak sajnálni lehet, hogy ez a fal nem került megújításra, mert talán akkor nem pusztult volna el a torony 1950. évi leégésekor a földszinten tárolt számos faragott kő (és Héjj Miklós becslése szerint kb. 30–40 fm-nyi boltozati borda), ezenkívül az addigi ásatási leletanyag majd teljes egészében.
58. Kiépítik az északkeleti földszinti lőréseket. Az első emeleten a Schulek Frigyes által épített déli falsarokban kialakított ablakokban elhelyezik a már kifaragott bélletdarabokat, ugyanígy a nyugati oldal második emeleti ablakánál.
59. Erről részletesen számol be Schulek János „Memorandum"-ában (kézirat MKMA II. 14. oldal). A ciszternára Schulek János 1930-ban bukkant, mikor a Salamon-torony északi kifagyott sarka javításához állíttatta fel az állványzatot. A ciszterna henger alakú, kb. 10 m mély; belső átmérője 2,20 m. Belseje teljes egészében be volt töltve többek között a kávakövek darabjaival, ezek legalulról kerültek elő. A betöltést egy 1596-os dénár keltezte. A kőkávát formai kialakítása: rézsűs lábazat, egyszerű profilú párkány alapján Mátyáskorinak határozta meg Schulek. A ciszternából számos faragott kő került elő, többek között egy kemény mészkő bimbós fejezet, uo. VI. 1–3.
60. Mint azt Schulek is írja, a kapu lábazati maradványaiból csak a nyílásszélesség volt kikövetkeztethető, viszont megtalálta a kapu küszöbkövét, s így a járószintet is meg lehetett határozni, uo. IV. 1–5. A lábazat fölött felmenő falakat téglából átépítették; felül kis teraszt létesítettek, amelyre átmásolták a Salamon-torony pártafokait.
61. Erről a bástyafalról, melyet a korábbi kutatás egy kaputorony lábazati részének tartott, kiderült, hogy egy Mátyás-kori ágyúterasz, melynek fala „érintkezik ugyan a Dunához levezető külső lépcsős fallal, de nincs vele szerves összeköttetésben." Építésének módja eltér a régebbi falakétól, kötőanyaga az a kevésbé tartós eruptív származású konglomerát, amelyet a várhegy nyugati oldalának aljában, tehát közvetlen közelben fejtettek. Falazása távolról sem olyan gondos, mint a IV. Béla idején készült falaké; a felhasznált kötőanyagában már nem található aprított téglazúzalék, amit a vár alapítása idején a régi római gyakorlat szerint nagy előszeretettel alkalmaztak volt. A fal már nem függélyes, mint az alapításkori építezéseknél mindenütt, hanem 1:7 és 1:10 arányú dőlése van befelé. A falat nagyrészt kiromlott nyílások törik át a nyugati oldalon. A téglaméretekről s a nyílások lőrésekkénti meghatározásából Schulek arra következtet, hogy a bástyafal Mátyás korában épült, uo. IV. 3. fej. Mindazonáltal a területet Schuleknek csak kis részben sikerült megkutatnia.
62. A dombormüvet Szentgyörgyi István szobrász készítette, a trónoló Nagy Lajos királyt ábrázolja két vitézzel. A mű a kaputorony udvari homlokzatán látható ma is.
63. Kiásták a kapu kőperselyét, szabaddá vált a toronylábazat rézsűs kialakítása. A kapubejárat kb. két méterrel volt a mai járószintnél magasabban Schulek idejében. Ebben a feltöltésben sok XVI. századi cserépedény-töredéket találtak. A falkutatás során megállapította, hogy a kaputorony második emeleti déli falában egy befalazott ajtó van, amely egymagasságú a völgyzáró fal keleti szakaszának járószintjével, uo. V. 4. fej.
64. A tervező Bán Attila volt.
65. Szanyi egyik terve szerint a déli falsarok üvegkiegészítést kapott volna, melyet vas- vagy betonelemekből álló rács fogott volna össze mintegy a kor építészetét reprezentálandó, ld. *Héjj Miklós:* A visegrádi Alsóvár lakótornyának építéstörténete. Műemlékvédelem, 1966/1. 8. és *Szanyi József:* A visegrádi Alsóvár. Műemlékvédelem 1959/1. 19–20.
66. Feltárták a lakótorony földszinti, IV. Béla-kori pilléreinek alapozását s az Anjou-kori keresztfalak maradványait, ld. *Héjj Miklós* i.m. 8.
67. *Sedlmayr János* i.m.